

Úvodní referát
„Role jednotlivých profesí v interdisciplinární kooperaci“
V rámci konference „Interdisciplinární spolupráce v rodinných konfliktech“
3.-4. září 2009 v Berlíně
Jürgen Rudolph

I.

11. srpna 1919, tedy přesně před 90 lety, byla prezidentem Friedrichem Ebertem podepsána Výmarská ústava. Nebylo jí dopřáno dlouhého trvání.

23. května 1949, před 60 lety, byl prezidentem Rady parlamentu podepsán Základní zákon (dále „Ústava“) Spolkové republiky Německo.

1.

Na rozdíl od společností s dlouhou demokratickou tradicí, kterou si musely zpravidla vybojovat samy, byla demokracie Němcům „vnucena“ proti jejich vůli. Životní zkušenost ukazuje, že věci, které jsou darovány – navíc proti vůli obdarovaného – nejsou oceňovány a obhajovány tak vehementně, jako věci, které si člověk musí pracně vybojovat sám. To vysvětluje skutečnost, že německá Ústava byla od počátku své existence mnohokrát, v některých případech i dost podstatně (např. čl. 16), upravována. Požadavek změnit Ústavu se objevuje čím dál častěji a je značně libovolný. Naposledy bylo unesení jedné německé obchodní lodi u somálského pobřeží přivítáno jako dobrá příležitost ke změně Ústavy.

Ústava měla být v minulosti upravována také proto, aby do ní byla implantována ochrana dětí, ale také ochrana ohrožených druhů, ochrana zvířat či životního prostředí. Takové požadavky podsouvají myšlenku, že lidé nejsou Ústavou v období svého dětství chráněni.

2.

Tento názor je výrazem celospolečenského myšlení, které je hierarchicky orientováno a klade v žebříčku hodnot život dospělých nad život dětí. To ovšem protiče 1. čl. Ústavy: „Lidská důstojnost je nedotknutelná“. Tímto jsou totiž míněni všichni lidé, tj. také v období dětství. Měnit se v tomto případě nemá Ústava, ale právě ve společnosti převládající myšlení.

Současně jde také o zásadní respekt lidí vůči sobě navzájem, nezávisle na tom, ve které životní fázi se právě nachází.

II.

Zákon o řízení v soudních záležitostech, týkajících se rodiny (FamFG, Familienverfahrgesetz) je třetí větší reformou rodinného práva v dějinách Německa.

1.

První – a dosud největší – reformou byla úprava sňatkového práva, kterou provedla sociálně-liberální koalice v roce 1977. Zde byl např. nahrazen princip zavinění principem rozvrácení a byly vytvořeny rodinné soudy (Familiengerichte).

2.

Druhá reforma s obludným názvem „Reforma záležitostí týkajících se dětí“ byla v roce 1998. Jednalo se v neposlední řadě o reakci na rozhodnutí Ústavního soudu z roku 1982, které mimo jiné nabádalo ke společné péči rodičů o děti i po rozchodu a rozvodu.

a)

Mnohými byla tato reforma hodnocena jako revoluce. Byla to ovšem spíše reformička a navíc trvala jen jednu generaci. Stále se orientovala nikoliv na perspektivu dítěte, ale na potřeby dospělých.

S výjimkou rodičů neobsahuje zákon žádnou osobu, se kterou by si děti dle vlastního práva mohly nárokovat styk. Naproti tomu existuje katalog dospělých, který obsahuje rodiče, prarodiče, nevlastní rodiče a také partnery rodičů, kteří mají právo na styk s dítětem. Perspektiva dětí není zohledněna a dobro dětí je zde formulováno z perspektivy dospělých.

b)

Této reformě předcházelo rozhodnutí Ústavního soudu ze 3. listopadu 1982, které prohlásilo dosavadní úpravu, přenášející rodičovskou péči při rozchodu a rozvodu výlučně na jednoho z rodičů, za protiústavní.

Zmíněné rozhodnutí prolomilo ledy dosavadní koncepce rodičovského práva a vytvořilo prakticky nové porozumění zájmům dítěte a rodičovské zodpovědnosti. Trvalo však ještě bezmála 16 let, než byl německým parlamentem 1. července 1998 učiněn pokus reagovat na toho rozhodnutí i legislativně.

Reformou z roku 1998 bylo odstraněno automatické vyloučení jednoho rodiče z péče o děti, jelikož se došlo k poznatku, že tím zpravidla trpí především děti samotné.

Zákon nyní vycházel v případě rozchodu (a také rozvodu) ze standardu pokračování společné péče o dítě. Současně se ale zcela nedistancoval od běžného názoru a v § 1671 II, č. 1 a č. 2 si ponechal “zadní vrátka”, která umožňují za určitých podmínek péči pouze jednoho z rodičů.

Takto zavazuje § 1671 II, č. 1 Občanského zákoníku rodinné soudy k nařízení péče pouze jednoho z rodičů, když o to obě strany požádají. V případě § 1671 II, č. 2 Občanského zákoníku je toto rozhodnutí třeba učinit, „je-li to pro dobro dítěte“.

Zásadní nedostatky německého právního systému, týkajícího se dětí, nejsou z hlediska obsahu ani navzdory reformě z roku 1998 a ani dalším reformám odstraněny. Jsou jen v důsledcích zmírněny a tím učiněny snesitelnějšími. To ovšem neplatí pro závažné konflikty mezi rodiči, se kterými si jednotlivé účastné profese ani rodiče sami neví rady.

Platná právní úprava klade rodičovskou odpovědnost stále pod státní kuratelů. V případě konfliktu rodičů je státu umožněno zbavit práva na péči o děti jednoho z nich i v případě, pokud se tento výslovně o dítě starat chce.

Právní spory o péči působí v praxi rodinných soudů proto jako boj s větrnými mlýny, i pokud odhlédneme od jejich příčin, které je třeba hledat zcela jinde. Působí tak také proto, že dochází k instrumentalizaci jednotlivých účastných profesí, jíž se zastírá jejich vlastní bezmocnost.

Bez interdisciplinární intervence se soudy zbaví problematických případů tím, že jednomu z rodičů prostě odeberou právo na péči. Péče a především zodpovědnost tohoto rodiče, na kterou mají děti nárok, však nejsou v moci soudů ani žádného hypotetického zákona.

Právní spory o péči je třeba rozlišovat od sporů rodičů o místo pobytu dětí. Na tomto pozadí ztrácejí úpravy z § 1671 II, č. 1 a č. 2 Občanského zákoníku právo na existenci.

Pokud č. 1 upravuje, že se má vyhovět společné žádosti rodičů o přenechání péče jen jednomu z nich, odpadá tu jakákoli potřeba dalšího soudního rozhodnutí. Výkon shodné vůle rodičů lze upravit i jinak. Stávající úprava je zbytečná také proto, že vychází z konsenzu rodičů a vše

může být vyřešeno plnou mocí se stejným účinkem. Úprava Občanského zákoníku je ovšem anachronická: jako následek domluvy rodičů je péče o dítě jednomu z nich soudem odebráno.

V č. 2 je jeden rodič vyvázán z péče o dítě, pokud je to v zájmu dobra dítěte. Za podmínky, že dobro dítěte vyžaduje v první řadě převzetí zodpovědnosti oběma rodiči, je tento předpis platný tehdy, když je za jiných okolností ohroženo dobro dítěte. Pro tento případ již ale platí §1666 Občanského zákoníku, který umožňuje soudu v případě ohrožení dobra dítěte učinit odpovídající opatření.

3.

V oficiálním odůvodnění návrhu FamFG – nyní již třetí reformy - je poukázáno na to, že obsahuje elementy tzv. Cochemského modelu. Ve skutečnosti jsou to ale jen stopové prvky.

a)

V první řadě bych chtěl poukázat na to, že žádný Cochemský model neexistuje. Existuje však možnost interdisciplinární spolupráce v případě rodinného konfliktu, která vyžaduje určité zásady, cíle a způsob práce. Nadto existuje možnost se pro takovou interdisciplinární kooperaci rozhodnout, nebo pokračovat v práci jako dosud.

Interdisciplinární spolupráce se v Německu vyžaduje v mnoha oblastech, praktikována je však dosud jen zřídka. Rámcové podmínky pro její uskutečnění nejsou příznivé. Nutné změny naráží na resortní zaběhnuté principy, hierarchické myšlení a nedostatek fantazie.

Profese, které se podílejí na řešení sporu rodičů (soudy, advokáti, sociální pracovníci, poradny apod.) reprezentují v podstatě disciplíny právo, psychologii, sociální pedagogiku a sociální práci.

Samostatná disciplína „interdisciplinární spolupráce“ – sesítování profesí, ke které patří popis, zprostředkování a nakonec realizace, k repertoáru popsaných profesí nepatří.

b)

Prvky takzvaného Cochemského modelu jsou např. v §§155 (nařízení přednosti a zrychlení), 156 (působení na shodu) a 163 (intervence soudních znalců). Neexistuje však povinnost je využít.

Není také dost pozitivních příkladů interdisciplinární spolupráce a nejsou zohledněny nedostatky ve vzdělání a dalším odborném vzdělávání profesí a institucí, které se zabývají záležitostmi dětí.

c)

Intence FamFG vylepšit situaci postižených dětí ovšem nesleduje cíl změny postoje stran, nacházejících se v konfliktu. Ten je možné docílit jen tehdy, pokud bude dosaženo změny paradigmat mezi profesemi, které se zabývají rodinnými konflikty. Zde je třeba zásadního vzdělání a dalšího odborného vzdělávání a zásadních informací o dynamice rozpadu rodin a také technikách interdisciplinární spolupráce.

d)

Další ze zásadních myšlenek této reformy je včasná intervence v záležitostech týkajících se dětí, již však nelze zaměnit s rychlým/unáhleným rozhodnutím.

III.

Zásady, pracovní způsoby a cíle potřebné interdisciplinární spolupráce lze popsat následovně:

1.

Cíl: Obnova společné schopnosti rodičů jednat i ve velmi konfliktních případech. Tento cíl se neorientuje na situaci rodiny před rozchodem, ale na možnosti, které skýtá nová životní situace rodičů.

Jde o velmi skromný cíl - a sice, aby spolu rodiče zase mluvili, byť jen kvůli nejnütnější věcem, týkajících se jejich dětí. Výsledkem má být - i v případě soudního řízení - vždy rozhodnutí rodičů. Na základě zkušeností všech profesí se zjistilo: rodiče, jejichž pohled na věc je určován jejich vysoce explozivním konfliktem, nejsou mnohdy schopni vnímat zájmy a přání svých dětí (perspektivu dítěte) a nejsou tehdy schopni jim ani vyhovět.

Aby bylo možno optiku rodičů změnit, musí se ovšem změnit také pohledy vědeckých disciplín, které se musí orientovat na perspektivu dítěte.

2.

Cesta: konkrétní realizace sesíťování jednotlivých profesí. Pracovní setkání začalo s organizací „sítě profesí“, přičemž všichni zúčastnění souhlasili, že budou k dispozici kolegům z ostatních profesí. „Network“, který vznikl s cílem dosáhnout alespoň minimálního konsenzu rodičů, začal určovat podmínky rodičovského konfliktu, t.j. zástupci jednotlivých profesí nebyli nástroji hádajících se rodičů, ale začali za ně konflikt řídit.

3.

Metoda: Spojení kompetencí a výkonů. Společný cíl sloužil jednotlivým profesím k tomu, aby mohly kdykoliv použít kompetence a výkony ostatních profesí. Když např. matka či otec v eskalujícím konfliktu využijí služeb advokáta, vyzvou je advokáti již před začátkem soudního řízení, aby využili pomoc a podporu sociálních pracovníků a poraden.

Pokud jsou oba rodiče v tomto stádiu již zastupováni advokáty, naváží tito advokáti kontakt ihned mezi sebou, aby společně „povzbudili“ rodiče k odpovídajícímu chování. Taková iniciativa advokátů vedla k tomu, že mnozí rodiče nacházející se v konfliktu navázali spolupráci s poradenskými místy ještě před začátkem soudního řízení. V důsledku tohoto se dá alespoň v části případů vyhnout soudnímu řízení.

Pokud je v ostatních konfliktních případech zaangažován rodinný soud, lze do řízení integrovat již kontaktované poradenské místo. Kontaktují-li rodiče poradnu nebo účastnou profesi dříve než advokáta, dostanou kromě klasické pomoci k řešení konfliktu i informace o interdisciplinární spolupráci a jejích cílech.

4.

Zásady: Vzájemná rovnocennost profesí. Profese a instituce, které se zabývají konflikty rodičů, tedy poradny, sociální úřady, advokáti, rodinný soud a znalci, se mohou v Cochemské konvenci téměř ideálně doplňovat. Z tohoto důvodu je kvalita přínosu jednotlivých profesí ceněna u všech jako rovnocenná. Tato premisa je základem propojení jednotlivých kompetencí a není v rozporu s různými funkcemi a úlohami zúčastněných profesí. To vyplývá také z faktu, že pokud se nepodílí byť jen jedna z disciplín, přestává být celá síť funkční a koncepci nelze realizovat. Znalost vlastních hranic a schopností a také šance využít kompetencí ostatních potvrzuje teze: celek je více než součet jednotlivých částí.

Ke srovnání lze dobře použít příklad automobilu. Rodinnému soudu připadne role motoru. Pokud v tomto celku ovšem chybí byť jen jediné kolo, je zcela nepoužitelný, i když jsou všechny ostatní součásti té nejlepší kvality.

IV.

Příspěvky jednotlivých profesí v záležitostech týkajících se dětí se dají nejlépe znázornit pomocí tzv. standardizovaných procesů:

1.

Advokáti: V praxi se prokázalo, že ve vysoce problematických sporech v záležitostech dětí jsou nejpozději během soudního řízení oba rodiče zastupováni advokátem. Nezřídka se ukázalo, že písemnosti, které advokáti sepsali jako úvodní řeči soudního řízení, podporují potenciál nedorozumění a konfliktu. To má příčinu také v tom, že informace, které rodiče předávají advokátům, jsou často přeformulovány „právnicky“. To znamená, že jsou předkládány již v té formě, která se zdá být z pohledu jedné či druhé strany účelově výhodná pro pozitivní soudní rozhodnutí.

Když tedy druhý z rodičů obdrží takto formulovaný spis a je vyzván, aby se k němu vyjádřil, není většinou schopen v něm nalézt ani náznak svého pohledu. Požádá proto svého advokáta, aby se se spisem vypořádal a dá mu k dispozici nezbytné informace, které nejenže negují všechna obvinění a „špatné vlastnosti“ ze spisu protistrany, nýbrž mají nadto dokázat, že právě ten druhý rodič je zcela nekvalifikovaný. Tímto se celý konflikt přestává v první řadě zabývat dětmi a hlavními protagonisty se stávají rodiče a soudní pře sama. Takzvaně se „přešpinává prádlo“. Zranění, která si rodiče způsobili ještě před rozchodem, takto pokračují dále, ovšem ve strukturované právníkové formě. V této aréně rodinné tragédie již není místo pro perspektivu dítěte.

Aby se tomuto takřka nutnému fenoménu dalo vyhnout, obsahuje právníká část Cochemské konvence pravidlo, že v procesech, které se týkají místa pobytu dítěte a práv ke styku s ním, nikdo nebude používat jako konfliktní strategii. S výjimkou nezbytné úvodní žádosti nebude docházet k žádné výměně písemností, aby bylo dostatek prostoru pro ústní jednání, jež je v záležitostech týkajících se dětí nezbytné k urovnání konfliktu.

Všichni advokáti ve shodě potvrdili, že takto vznikne kultura důvěry, která v podstatné míře přispívá ke zmírnění konfliktu rodičů. V této souvislosti je pozoruhodné, že při běžném způsobu vedení procesu je advokátní praxe vnímána jak soudci tak i sociálními úřady jako element přispívající k vyostření konfliktu. Vyplývá to v neposlední řadě i z toho, že běžný přístup účastných profesí nutí advokáty – zmocněnce rodičů – k „praní špinavého prádla, aby neohrozili pozice svých mandantů.

Na druhou stranu se ale potvrdil zcela jiný obraz: Advokáti se jeví ve srovnání s jinými profesemi jako ti, kteří jsou interdisciplinární spolupráci nejvíce otevřeni. Ovšem za jedné zásadní podmínky: realizace – která bude ještě dále popsána – musí být naprosto spolehlivá.

2.

Rodinný soud: Úloha rodinného soudu spočívá v případě jakéhokoli konfliktu o děti ve stanovení termínu jednání, jehož se účastní rodiče, advokáti a pracovníci sociálního úřadu, a to do dvou týdnů. Vzhledem ke značné vytíženosti rodinného soudu jde dřívější stanovení termínu jednání ve věcech, které se týkají dětí, k tíži jiných soudních procesů. Priorita, kterou takto procesy v záležitostech dětí dostávají, je odůvodněna dynamickou životní situací dětí a jejími závažnými důsledky. Pokud se „zabetonuje“ status quo dítěte během konfliktu rodičů, možnost jiné úpravy se pak už vytrácí. A to i v případě, kdyby taková úprava bývala byla i původně pro dítě nejlepší. Platí to především u malých dětí, kdy přerušování kontaktu na více než 6 měsíců vede nezřídka k trvalé ztrátě jednoho z rodičů. Z toho plyne, že pozdní (ne včasná) reakce rodinného soudu v sobě již obsahuje způsob úpravy poměrů a v podstatě se rovná konečnému rozsudku.

Takový způsob vedení procesu odpovídá výše popsanému způsobu práce advokátů, který by jinak vyzněl naprázdno. V tomto tzv. rychle ustanoveném soudním jednání začíná rozhovor se

všemi zúčastněnými vlastně v „bodě nula“. Rodičům není učiněna žádná újma, protože zatím nebyly sepsány žádné písemnosti a ani reakce na ně. Rodiče dostanou naopak příležitost nejprve mluvit o svých představách a to i v případě vysoce konfliktních sporů. Má to dvě výhody. Zaprvé se zřetelně projeví příčiny konfliktu a dále se dá pozorovat, že „odpuštění páry“ před – z pohledu rodičů – kompetentním publikem znamená počátek procesu uvolňování napětí. Takový proces pak může být uzavřen již během ústních jednání nebo také později, s pomocí dalších zúčastněných profesí.

3.

Sociální úřad: Sociální úřad se dle Cochemské konvence zavazuje být se všemi zúčastněnými v intenzivním kontaktu ještě před prvním, přednostně nařízeným jednáním u soudu a účastnit se všech jednání. Současně je sociální úřad osvobozen od psaní zpráv. Tato úprava je všemi zúčastněnými vnímána jako výhoda; je třeba zdůraznit, že názory pracovníků sociálního úřadu jsou právě díky krátkým termínům soudního řízení velmi aktuální a jsou tedy zpravidla kvalifikovaným základem rozhovorů. Nadto se tímto způsobem pracovníkům sociálního úřadu často podaří docílit společné dohody rodičů ještě před začátkem prvního soudního jednání.

4.

Poradna: Pokud se nepodaří docílit společné dohody rodičů během soudního jednání, je oslovena poradna.

Aktivní spolupráce rodičů je zde požadována jako součást jejich odpovědnosti a tím rodičovské péče. Pokud se ukáže, že rodiče (ještě) nejsou schopni spolu komunikovat a tím docílit dohody, je jednání přerušeno. V tomto případě doprovází pracovník sociálního úřadu ihned po soudním jednání rodiče do poradny, která jim dá okamžitě termín jednání, konající se nejpozději do dvou týdnů.

Zatímco je pro rodiče pomoc a podpora zmíněných institucí očividná, zůstává v kompetenci poradny rozhodnout o dalším postupu a také o délce její pomoci rodičům. Poradna vede během doby své podpory rodičům korespondenci se soudem a nutná komunikace se odehrává na úrovni rodinný soud/advokáti.

Během soudního jednání byl již stanoven následující termín jednání, kde budou zohledněny poznatky získané v posledních šesti měsících. Během nového jednání je zaprotokolováno rodiči nalezené společné řešení. Pokud stále není možné s rodiči vypracovat nějaké řešení, poukážou na to advokáti a včas požádají o stanovení termínu v jimi navrženém čase.

5.

Znalci: Pro případ, že je třeba během konfliktu rodičů obstarat spíše psychologické posudky soudních znalců, jsou tito povinni předložit také návrhy řešení, vypracované společně s rodiči. Znalci jsou v kontaktu s advokáty i soudem a jsou podporováni všemi ostatními profesemi. Další termín jednání určí soud současně s předložením znaleckého posudku, na jehož vyhotovení je stanovena průměrná doba dvou měsíců. Pokud dojde během práce na znaleckém posudku ke společné dohodě rodičů, není třeba již posudek vypracovávat písemně.

V.

Nadto se mohou podílet i další funkce a profese, jako například mediátoři.

VI.

Interdisciplinární praxe všech profesí/institucí účastných v rodinných sporech v soudním obvodu Cochem bývá někdy mylně označována jako Cochemský model. To vede k tomu, že s pojmem „model“ je spojena většinou představa nějaké statické konstrukce. Zde popsaná Cochemská praxe však představuje pravý opak. Podléhá totiž stálému, otevřenému vývoji,

v neposlední řadě proto, že provází společenský proces, totiž rozpad rodiny, ve všech jeho stádiích. Dynamiku tohoto procesu nejen reflektuje, ale také vůči ní působí preventivně a „deeskalativně“. Toto vzájemné ovlivňování je zajištěné především formou a obsahem interdisciplinární spolupráce a také její transparentností, jak popsáno dále.

1.

Vnitřní chod modelu a péče o něj: Představitelé a zaměstnanci všech popsaných institucí a profesí (advokáti, rodinný soud, poradny, znalci) se setkávají jednou měsíčně, aby probrali efektivitu kooperace a individuální způsob práce na pozadí společně dohodnutých cílů. Jednání se konají vždy v jiné instituci, tj. na rodinném soudu, na sociálním úřadu, v poradně či v advokátní kanceláři. Moderaci přebírá hostitel. Jednání začínají v 18 hodin, aby byla umožněna účast advokátům, a vždy je určen termín a místo dalšího jednání. Vždy je zhotoven protokol, takže i ti, kteří se nemohli zúčastnit, jsou o výsledku jednání informováni. Komunikaci v době mezi jednáními, tj. pozvánky, zasílání protokolů, přeposílání informací, správu webových stránek atd. zajišťuje sociální úřad.

Jednání mají zpravidla tři části:

1. Projednání aktuálních informací a otázek
2. Zpráva o kooperaci a jejích důsledcích
3. Interní a externí vzdělávání včetně diskuse podle střednědobého či dlouhodobého katalogu témat, který pojednává problémové okruhy jako např.
 - dítě v rozvodovém řízení
 - trvalá odpovědnost rodičů a právo na péči
 - vícenárodní/multikulturní rodinné struktury a konflikty
 - právo týkající se dětí
 - právo upravující výživné
 - doprovázený kontakt
 - děti po rozvodu v mateřských školkách a ve škole
 - násilí na dětech
 - sexuální zneužívání
 - osvojené děti
 - vztahy dítěte k okolí
 - odcizující se rodiče – odcizené děti
 - advokát dítěte
 - mediace a její možnosti
 - atd.

VII.

Aby byla trvale zajištěna realizace popsaných standardů, a jejich plošné používání, je třeba vytvořit závazný právní rámec, který upraví nezbytné vzdělání i organizaci profesních „sítí“. S tímto závazkem ovšem musí korespondovat také odpovídající nabídka vzdělávání a dalšího odborného vzdělávání, která by měla být organizována interdisciplinárně, tj. všemi (zúčastněnými profesemi) pro všechny (zúčastněné profese).